

„Istorija Jugoslavije“ u svjetlu kritike. Polemike u jugoslavenskim časopisima 1973-1976., priredio Božidar Jakšić. Sarajevo; Beograd; Zagreb: Buybook; Most Art Jugoslavija; Srednja Europa, 2022., 371 str.

Knjiga o kojoj je riječ nastala je povodom jedne druge knjige. Povod je knjiga Ivana Božića, Sime Ćirkovića, Milorada Ekmečića i Vladimira Dedijera *Istorija Jugoslavije*, objavljena u Beogradu 1972. godine. Ova pak knjiga – „*Istorija Jugoslavije*“ u svjetlu kritike – dokumentira snažne i dugotrajne polemike koje je njihova knjiga izazvala u jugoslavenskim časopisima 1973. – 1976. godine. Radi se dakle o svojevrsnom zborniku radova, koji ujedno služi kao priređena zbirka izvorne građe. U njemu su okupljeni radovi iz više stručnih časopisa koji svjedoče o ključnim polemičkim odjecima knjige *Istorija Jugoslavije*. Na taj su način reakcije na jednu knjigu i same postale zasebna knjiga.

Nije to ništa neobično. Povijest Jugoslavije bila je i ostala velika i nezaobilazna tema kako tijekom njezina trajanja, tako i nakon njezina raspada – neovisno demonizira li ju se, kritički analizira ili pak idealizira. Kao što nam je dobro poznato, povijest Jugoslavije trajni je izvor kontroverzi u hrvatskoj stručnoj i široj javnosti. Ovdje je k tome riječ o prijelomnim zbivanjima iz jugoslavenske povijesti, ali i povijesti jugoslavenske i hrvatske historiografije.

Ništa manje od povijesti Jugoslavije nije zanimljiva ni historiografija o Jugoslaviji ni pokušaji pisanja povijesti Jugoslavije. Oni su gotovo u pravilu bili neuspješni, u smislu da je bilo malo onih koji su njima bili zadovoljni. Uvijek su dolazile kritike da su neki „narodi i narodnosti“ nedovoljno zastupljeni ili da su glavne linije tumačenja povijesti Jugoslavije krivo prikazane. Bilo je teško zadovoljiti mnoge uključene strane – od političkih očekivanja odozgo do različitih nacionalnih i historiografskih pozicija odozdo. Sve se naravno usložnjavalo jačanjem nacionalnih pokreta u socijalističkoj Jugoslaviji 1970-ih i 1980-ih godina.

Dobro su poznati neuspješni pokušaji objavljivanja III. sveska *Historije naroda Jugoslavije* o modernoj povijesti, koji nisu bili realizirani čak ni usprkos velikim institucionalnim naporima s kraja 1980-ih godina. Polemike su se vodile i oko *Pregleda istorije Saveza komunista Jugoslavije* (1963.), koje je predvodio Franjo Tuđman kao direktor Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Bio je i niz drugih sinteznih i preglednih izdanja koje su izazivale prijepore i polemičke reakcije.

Sve to zapravo svjedoči da su ne samo polemike o objavljenim knjigama već nekad i same pripreme i inicijalne diskusije za kasnije objavljene ili ipak neobjavljene knjige često zapravo tema za sebe, odnosno potencijalno zasebna knjiga. Zbog toga je Magdalena Najbar-Agičić priredila 2013. godine knjigu *Radi se o časti hrvatske nauke... Rasprave o hrvatskoj povijesti ranoga srednjega vijeka za Historiju naroda Jugoslavije (1949-1950)*. Nisu takve rasprave i polemike uvijek okupljane u knjige, ali možemo ih zamisliti upravo kao knjige. U svakom slučaju, bile objavljivane kao zasebne knjige ili ne, rasprave i polemičke reakcije o prijepornim knjigama već su uključivane u bavljenje historiografijom.

Učinio je to primjerice Kosta Nikolić u knjizi *Prošlost bez istorije: polemike u jugoslovenskoj historiografiji 1961-1991. Glavni tokovi* objavljenoj 2003. godine. I nekoliko je drugih istraživačica i istraživača u svojim knjigama analiziralo historiografske polemike. Učinio sam to i sam, pišući o spomenutim polemikama o III. svesku *Historije naroda Jugoslavije* u svojoj knjizi *Mijenjanje sebe same. Preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma* iz 2016. godine.

Tema prijepora i polemika o pregledima i sintezama povijesti Jugoslavije već je neko vrijeme dakle etabliрана kao znanstveno relevantna. Preko teme historiografije i polemika o njoj mogu

se dramatično pratiti mnoga otvorena pitanja i stalni izazovi Jugoslavije kao i njezin raspad, a sve to iz jednog specifičnog kuta. Na primjeru historiografije bilo je jasno da se unatoč svim integrativnim političkim, institucionalnim i drugim organizacijskim pokušajima (kojih je itekako bilo) ipak nije radilo o jednoj jedinstvenoj jugoslavenskoj historiografiji već o više zasebnih – i često međusobno suprotstavljenih – nacionalnih historiografija, kao što su hrvatska, srpska, bosanskohercegovačka, slovenska i druge. Pisanje povijesti Jugoslavije nije međutim bilo samo puki odraz neuralgičnih točaka i proturječja Jugoslavije nego su povjesničari često bili ti koji su prvi artikulirali neka osjetljiva pitanja ili ih dodatno intenzivirali, nerijetko upravo dolijevajući ulje na vatru.

Osim prijepornih tema iz povijesti Jugoslavije, u pitanju je bilo i tumačenje mnogih pojava iz hrvatske povijesti, u slučaju ove knjige osobito povijesti pravaštva. Bila je to još jedna osjetljiva povijesna tema budući da su srpski povjesničari naglašavali izravnu vezu između pravaštva i ustaštva, čemu su se hrvatski povjesničari suprotstavljali. Odnosi se to na žustru polemiku između Milorada Ekmečića i Mirjane Gross koja obilježava ovu knjigu polemičkih reakcija. Pritom je Gross oponirala spominjanom povlačenju veze između pravaštva i ustaštva, inzistirajući nasuprot tome na vezi između pravaštva i ekskluzivnih nacionalnih ideologija karakterističkih za tadašnje europske nacionalne ideologije u cjelini.

Treba napomenuti da je knjiga *Istorija Jugoslavije* objavljena 1972. godine, dakle u godini gušenja „Maspoka“, odnosno „Hrvatskog proljeća“, a polemike koje su pratile knjigu odvijale su se pod dojmom tih zbivanja te u jeku rasprava o novom Ustavu SFRJ 1974. godine. Za potonji je dio suvremenika kritički smatrao da vodi dodjeljivanju državnosti jugoslavenskih republika, vidjevši to kao veliki izazov ili izravnu opasnost za Jugoslaviju. Sve se još k tome odvijalo u suvremenom kontekstu u kojem je Drugi svjetski rat bio prilično svjež i igrao važnu političku i mobilizacijsku ulogu. Zato se u polemičkim odjecima na knjigu često spominju pitanja genocida nad Srbima u Drugom svjetskom ratu, kao i zbivanja oko Matice hrvatske početkom 1970-ih godina. Svi su ti prijepori itekako izbijali na određenim mjestima u polemičkim reakcijama.

Tako je M. Gross primjerice napomenula kako su „neke Ekmečićeve konačne formulacije nastale pod dojmom ‘masovnog pokreta’ u Hrvatskoj 1970-71.“ (str. 148), dok je M. Ekmečić prigovorio Gross da je njezina kritika „plod određene političke atmosfere u našoj zemlji kojoj je ona za trenutak podlegla“ (str. 344). Zbog toga je Gross navela da se ova polemika zapravo „bavi rastjeravanjem sablasti iz prošlosti koje su još prisutne u društvenom životu a samim tim i u historiografiji“ (str. 292). Tada su se naime na knjizi *Istorija Jugoslavije* lomili stavovi unitarističkih i protounitarističkih povjesničara, što se sve reflektiralo na podijeljena tumačenja opće jugoslavenske i pojedinačnih nacionalnih povijesti. Stoga su i drugi tadašnji povjesničari navodili da su tekstovi za knjigu *Istorija Jugoslavije* pisani „u jedno dosta nervozno vreme, u prilično napetoj političkoj atmosferi“ (str. 94).

Očito su tadašnje rasprave o povijesti Jugoslavije bile ne samo rasprave o prošlosti nego i sadašnjosti i budućnosti Jugoslavije. Pritom je – neovisno od konkretnog političko-društvenog konteksta – kontinuirano prijeporno historiografsko pitanje kod svake takve knjige bilo kako uskladiti povijest Jugoslavije, napose zasebne povijesti jugoslavenskih naroda, kako bi se svi osjećali ravnopravno zastupljeni. To je očito bilo teško postići od samog početka do kraja postojanja jugoslavenske zajednice.

Osim izravnih političko-društvenih sukoba, na djelu su bili i različiti pogledi raznih nacionalnih historiografija u Jugoslaviji, zbog čega su upravo sinteze i pregledi povijesti Jugoslavije bile stalno mjesto polemika. Stoga ne iznenađuje da polemičke rasprave o knjizi *Istorija Jugosla-*

vije sadrže kritike da nema dovoljne i odgovarajuće zastupljenosti drugih naroda jer prevladava fokus na povijesti srpskog naroda, odnosno srpskog, hrvatskog i slovenskog, ali ne i drugih naroda – posebno Muslimana i Albanaca. Knjigu je zbog toga osobito kritizirao određeni dio povjesničara iz nekoliko nacionalnih historiografija.

Tako Mustafa Imamović navodi da su autori „istoriju Jugoslavije uglavnom sveli na istoriju tri njene ‘velike’ nacije (Srbe, Hrvate i Slovence, mada se ni njihovoj prošlosti, kao što je diskusija pokazala, nije uvijek jednako prilazilo) i što su ‘pojave koje nose epohu’ najčešće tražili i nalazili u istoriji najbrojnije jugoslovenske nacije. Manji jugoslovenski narodi javljaju se u ovoj knjizi samo kao povremeni i uzgredni detalj na fonu ‘velikih’ istorijskih zbivanja.“ (str. 135). Hrvatski povjesničari su pak oštro kritizirali način prikazivanja hrvatske povijesti.

Za hrvatske čitatelje je naravno vrijedno uvidjeti kako se u takvim izdanjima tumačila hrvatska povijest (osobito ideologije jugoslavenstva i pravaštva, ali i niz drugih tema) te kako su hrvatski povjesničari kritizirali sinteze/preglede povijesti Jugoslavije poput ove. Relevantno je dakako i za čitatelje iz susjednih zemalja vidjeti kako je prikazivana njihova nacionalna povijest i kako je polemizirano o njoj. Osobito su važne usporedbe (razmatrane u knjizi i polemikama) između nacionalnih pokreta u hrvatskoj, slovenskoj, srpskoj i bosanskohercegovačkoj povijesti te njihove međusobne veze i sukobi.

Dakako, velike polemike izazvao je prikaz ne samo povijesti 19. i prve polovice 20. stoljeća nego i Drugog svjetskog rata. Posebno je Dedijerev tekst o Drugom svjetskom ratu izazvao mnogobrojne polemičke reakcije. Na osnovu toga zamjetno je koje je tumačenje povijesti Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije dominiralo u socijalističkoj Jugoslaviji te na što su se fokusirali pokušaji drugačijih i alternativnih prikaza – onih koji su predstavljali pukotine u pravovjernim prikazima i izazivali prijepore i polemike. U raspravu su se tako uključili i povjesničari poput Momčila Zečevića i Veselina Đuretića koji će se kasnije sve više angažirati u osporavanju službenih narativa o povijesti Jugoslavije.

U svakom slučaju, ova knjiga okupljenih polemika ukazuje i na primjere mnogih drugih tadašnjih ideoloških očekivanja u tumačenju prošlosti. Posebno se to odnosi na stalno poticanje, ali i sveprisutno iznevjeravanje primjene marksističkog pristupa u prikazu povijesti Jugoslavije, odnosno povijesti pojedinih naroda koji su činili jugoslavensku političku zajednicu. Pritom su kritike uvelike isticale da prikazi u knjizi *Istorija Jugoslavije* nisu dovoljno marksistički.

Sve to dodatno potvrđuje polazišnu pretpostavku da se društveno-politički problemi Jugoslavije i odnosi moći u njoj te njezin raspad itekako mogu pratiti i preko tadašnje historiografije. Služeći se riječima iz djela, može se reći da su knjiga *Istorija Jugoslavije* kao i polemike o njoj pružile „izuzetno indikativan materijal za svestranu analizu stanja određenih duhova u savremenoj jugoslovenskoj historiografiji“ (str. 333). Polemike o *Istoriji Jugoslavije* ilustriraju nerijetko vrlo snažno isprepletanje političkih sukoba u jugoslavenskom društvu s onima u historiografiji. Pokazuju i naizgled nepremostive teškoće tadašnjeg odnosa prema prijepornoj prošlosti, iz kojih se nije moglo ili nije htjelo izaći, kao i pozicije hrvatske povijesti i hrvatske historiografije u svemu tome, te dakako drugih nacionalnih povijesti i historiografija.

Usput rečeno, ako su polemike o *Istoriji Jugoslavije* zasebna knjiga, moguće je pomisliti na još jednu knjigu o knjizi s tim u vezi. Naime, u ovoj knjizi okupljeni su radovi iz više stručnih časopisa u kojima se polemiziralo o knjizi *Istorija Jugoslavije*, a u nekoliko radova (posebno u odgovoru Milorada Ekmečića na kritike) izrijeком se spominju mnogobrojni polemički odjeci u jugoslavenskim medijima, osobito u tada vodećim novinama i magazinima.

Bilo je stoga moguće zamisliti posebnu knjigu koja bi okupila i šire polemičke zapise i odjeke iz tiska, dakle izvan razmjerno užeg kruga povjesničara i povjesničarki. Šteta što do toga nije došlo, iako bi to naravno zahtijevalo veliki stručni napor. To bi svakako pružilo još izravniji uvid u političko-društveni kontekst polemika i reakcija na knjigu koji je neizbježno određivao i njihov historiografski dio, što se u priređenim člancima u časopisima u ovom trenutku tek povremeno spominje, odnosno više ili manje implicira te razmjerno općenito navodi. Na taj bi se način još eksplicitnije vidjela sva politička težina navedene problematike te međunacionalni i međurepublički odnosi koji su se prelamali preko nje, kao i šira društvena očekivanja koja je javnost imala od povjesničara.

Zaključno govoreći, ova knjiga polemika još je jedna relevantna knjiga o jugoslavenskoj i hrvatskoj historiografiji u drugoj polovici 20. stoljeća i njihovom prijepornom prikazivanju povijesti Jugoslavije te hrvatske povijesti u 19. i 20. stoljeću, što je izazivalo oštre polemike među povjesničarima i u široj javnosti. Takve knjige uvijek produbljuju naše znanje o tadašnjim historiografskim i društveno-političkim prijeporima u Jugoslaviji i Hrvatskoj te nude poticajnu građu za vrlo različita istraživanja.

Osim toga, svako takvo djelo potiče hrvatske povjesničare i povjesničarke na promatranje hrvatske povijesti i hrvatske historiografije u bitno širim okvirima, podsjećajući koliko je važno nastojati izaći iz vlastite uske nacionalne perspektive. Nije to naravno jednostavno učiniti jer svi smo neizbježno više fokusirani na matične historiografije, kao i ja u ovom slučaju na hrvatsku historiografiju, ali ipak sa sviješću kako je ona neizbježni dio niza širih koordinata. U najmanju ruku, nužno je biti upućen na suradnje koje prelaze nacionalne granice.

Pitanje takve suradnje otvorio je u svojoj kritici Jaroslav Šidak, smatrajući da je ona izostala: „U svakom je slučaju *Istorija Jugoslavije* dokazala da se cjelovita povijest naših naroda ne može pisati bez suradnje, u bilo kojem to obliku, onih stručnjaka koji su po svom znanstvenom radu pozvani da o prikazu prošlosti svog naroda, donesu dobro obrazložen sud.“ (str. 24). Pohvalno je što su takvu suradnju u objavi ove knjige realizirala tri izdavača iz Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske, čineći tako knjigu lakše dostupnom u svim tim zemljama, što danas nažalost nikako nije slučaj sa znanstvenim knjigama o povijesti Jugoslavije ili drugim temama od zajedničkog stručnog interesa.

Ovo djelo pokazuje koliko je knjiga *Istorija Jugoslavije* iz 1972. godine imala veliki i izrazito polemički odjek u Jugoslaviji i Hrvatskoj sredinom 1970-ih godina. Osim historiografskih razloga, uzroci tome neosporno su bili i politički. Stoga bi naslov ove knjige umjesto „*Istorija Jugoslavije*“ u svjetlu kritike mogao glasiti i „*Istorija Jugoslavije*“ u središtu sukoba.

Sve to sugerira da o povijesti Jugoslavije možemo govoriti i kroz povijest knjiga koje su objavljivane o njoj – bilo tijekom postojanja Jugoslavije, bilo nakon njezina raspada – posebno jer i same te knjige imaju svoju specifičnu povijest. Moguće je tako prikazati i raspad Jugoslavije kroz knjige koje su tome govorile u prilog, kao i one koje su se tome suprotstavljale. Zbog tih i mnogih drugih poticajnih uvida, drago mi je da kao jedan od recenzenata knjige „*Istorija Jugoslavije*“ u svjetlu kritike i njezinih predstavljača na Festivalu povijesti – Kliofest 2023. mogu i na ovaj način skrenuti dodatnu pozornost na nju.

Branimir Janković